

Safevi Dönemi Hükümdarlık Sembolü: Kızılbaş Tacı/Tac-ı Haydari

Safavid Period Ruling Symbol: Kizilbash Crown/Taj-i Haydari

Tuba Subaşı Adıbelli*

Dr, Milli Eğitim Bakanlığı, İslam Tarihi ve Sanatları, Konya, Türkiye
Ph.D, Ministry of Department of Islamic History and Art, Konya, Türkiye
tubasubelli@hotmail.com | <https://orcid.org/0000-0002-8052-7114>

*Corresponding Author / Sorumlu Yazar

Mustafa Yıldırım

Prof. Dr, Necmettin Erbakan Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları, Konya, Türkiye
Professor, Necmettin Erbakan University, Faculty of Theology, Department of Islamic History of Art, Konya, Türkiye
mustafayildirim@erbakan.edu.tr | <https://orcid.org/0000-0001-5455-6301>

Article Type / Makale Tipi

Research Article / Araştırma Makalesi

DOI: 10.31591/istem.1468669

Article Information / Makale Bilgisi

Received / Geliş Tarihi: 15.04.2024

Accepted / Kabul Tarihi: 06.06.2024

Published / Yayın Tarihi: 30.06.2024

Cite as / Atıf: Adıbelli, Tuba Subaşı, Yıldırım, Mustafa. "Safevi Dönemi Hükümdarlık Sembolü: Kızılbaş Tacı/Tac-ı Haydari". *İstem* 43 (2024), 119-134. <https://doi.org/10.31591/istem.1468669>

Plagiarism / İntihal: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Copyright / Telif Hakkı: "This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License. Authors retain the copyright of their works published in the journal, and their works are published under the CC BY-NC 4.0 license. / Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari- 4.0 uluslar arası Lisansı altında lisanslanmıştır. Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC-BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanır."

Ethical Statement / Etik Beyan: * This article is revised and produced from the PhD thesis entitled "Textile in Tabriz School Miniatures of the Safavid Period" by Tuba Subaşı Adıbelli in Necmettin Erbakan University Institute of Social Sciences in January 2024 under the supervision of Prof. Dr. Mustafa Yıldırım. / Bu makale, Ocak 2024'te Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Tuba Subaşı Adıbelli tarafından Prof. Dr. Mustafa Yıldırım danışmanlığında "Safevi Dönemi Tebriz Ekolü Minyatürlerinde Tekstil" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Safevi Dönemi Hükümdarlık Sembolü: Kızılbaş Tacı/Tac-ı Haydari

Öz

Maddi kültürün, siyasi ve ideolojik aktarımın simgesi olan başlıklar/taçlar, ait olduğu medeniyet hakkında birçok ip uçları sunmaktadır. İran kültür sahası içinde, sanatsal verimliliğin en yüksek olduğu on altıncı yüzyıl Safevi dönemi; kreatif tekstil içerikleri özellikle özgünlük taşıyan başlıkları aracılığıyla, çağın sosyo-kültürel, sosyo-ekonomik, dini ve ideolojik özelliklerini yansıtmaları açısından önemli bir değere sahiptir. Çalışmamıza konu olan başlıkları; maddi yapı düzeni içerisinde sağladığı bilgi aktarımı, renk, doku, motif ve süsleme öğeleri ile tespit etmekteyiz. Bu makale, Safevi döneminde, siyasi ve dini anlamlarının yanı sıra sanatsal bir argüman olarak karşılaştığımız Kızılbaş Tacı'nın yeri ve işlevini konu edinmiştir. Şeyh Haydar'ın bulunduğu dönem açısından radikal olduğu düşünülen bir karar ile Kızılbaş tacını Safevi tarikatının sembolü haline getirmesi ve Safevi hükümetine olan itaatin alameti farikası olarak kullanılması sürecini, tarihi kaynaklar ve görsel argümanlar incelenerek araştırma amaçlamaktadır. Çalışmamız, giriş, Kızılbaş tacı'nın gelişimi, Tac Haydarinin şekli ve yapısı, Safevi Dönemi Tac-ı Haydari'nin kullanımı ve değerlendirme bölümlerinden oluşmaktadır. Araştırmamızda, 16.yy Safevi başlıkları ikonografik ve üslupsal açıdan tanımlanmaya çalışılmıştır. Topkapı Sarayı Müze Kütüphanesi arşivi, İran'da yapılan alan araştırması esnasında elde edilen görsel veriler, dijital ve basılı kaynaklar temin edilerek değerlendirilme yapılmıştır. Değerlendirme sonucunda bu başlıkların, dini kimliğin ve siyasi gücün simgesi olduğu, Safevi tarikatının siyasallaşma sürecinde bir dönüm noktası ayrıca en yüksek sınıf şerefesi olarak algılandığı, Safevi devri minyatürlerinde Tebriz saray üslubunu yansıtan önemli argüman olduğu ve bir yüzyıl kadar tarzını değiştirmeden sürdürdüğünü daha sonraki dönemlerde belirgin değişikliklere uğradığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Safevi Dönemi, Tebriz Okulu, Tekstil, Maddi Kültür, Kızılbaş Tacı.

Safavid Period Ruling Symbol: Kizilbash Crown/Taj-i Haydari

Abstract

Clothing culture, which is the symbol of material culture, offers many clues about the civilization it belongs to. The titles of the clothing elements that are the subject of our study; We determine the information transfer within the material structure order with color, texture, motif and ornament elements. We can say that the time when artistic productivity was highest in the Iranian cultural field was the sixteenth century Safavid period. These period titles, which are unique, have an important place in terms of reflecting the socio-cultural and socio-economic characteristics of the age. This article deals with the place and function of the Kızılbaş Crown, which we encounter as an artistic argument in addition to its political and religious meanings during the Safavid period. It aims to research the process of Sheikh Haydar's radical decision to make the Qizilbash crown a symbol of the Safavid sect and to use it as a mark of obedience to the Safavid government, by examining historical sources and visual arguments. Our study consists of the introduction, the development of the Qizilbash crown, the shape and structure of the Taj Haydari, the use and evaluation of the Safavid Period Taj-i Haydari. In our research, the 16th century Safavid titles were tried to be defined in terms of iconography and style. The archive of Topkapı Palace Museum Library was evaluated by obtaining the visual data obtained during the field research in Iran and the sources from digital and printed works. As a result of the evaluation, it was seen that these titles are a symbol of religious identity and political power, are perceived as a turning point in the process of politicization of the Safavid sect, as well as the highest class honor, are an important argument reflecting the Tabriz palace style in Safavid era miniatures, and have undergone significant changes in later periods, continuing their style unchanged for about a century.

Keywords: Safavid Period, Tabriz School, Textile, Material Culture, Titles, Kizilbash Crown.

Giriş

Sembolik ifade biçimleri, topluluk önderleri için misyonlarının gelişmesini ve yaygınlaşmasını araç edinir. Bu bağlamda Safevi dönemi şeyhleri çağrılarının gelişmesi ve yaygınlaşması için bunu bir başlık ile sembolleştirmişlerdir.

Taç etimolojik olarak; hükümdarlık ve soyluluk simgesi ayrıca kıymetli süsleme öğeleri ile bezeli başa takılan özel başlıktır¹. Aynı zamanda taç, Farsça kökenli bir kelime olup “efser”, “dihim” gibi kelimelerle de anılmaktadır².

İran edebiyatının ünlü eseri Şehnamenin³ beyitleri arasında, hükümdarlık alameti olan taç sembolü ile karşılaşmaktayız. Örneğin Feridun’un tahta çıkışı anlatılırken; “Onun tacı, tahtı, külahı için Tanrıdan saadet dilediler” veya “tacı giyip tahta çıkma vakti bizimdir” denmektedir. Cemşit için ise; “ne tahtı kaldı ne tacı” diyerek taç ile iktidarı özdeşleştirmiştir. Rüstem’in “ey Zal bu tacı sana bırakıyorum” söylemi, Sam’ın “bir fakirin külahı ile bir padişahın tacı” arasında fark görmemesi gibi birçok ifade, taç ikonografisinin saltanatın temsil aracı olduğunun göstergesidir.

Ünlü tarihçi Herodot eserinde⁴, Perslere ait “Tiar” adı verilen şapka türünün varlığını ve savaşların birinde sayıları yaklaşık on bini aşan tüm Pers askerlerinin bu başlıkları taktığını ifade ederek, başlığın hükümdarlık sembolü olmasının yanı sıra ulusların ayırt edici özelliği olduğuna vurgu yapmıştır.

İran’da İslam’dan önce İran kralları arasında yaygın olan taç kullanımı İslam’dan sonra terk edilmiştir⁵. Perslerin ataları olan Ahamemiş imparatorluğu, siyasi kültürü ilahi otoriteye dayalı bir ideolojiyle birleştirmiştir. Bu ideolojinin temelinde hükümdarın Tanrı’nın yeryüzündeki vekili olduğu vurgulanır⁶. İran kültür tarihinin ilk adımı ve bu kültürün ilk sanatsal örnekleri Ahamemiş imparatorluğunun önemli verilerini topladığımız Persapolis’te yer alan duvar fresklerinden elde etmekteyiz.

Persepolis; Şiraz’ın 70 km. kuzeydoğusundaki Taht-ı Cemşid ve Persapolisten 12 km uzaklıkta Nakş-ı Rüstem⁷ tarihi eserleri ile bilinen arkeolojik sit alanıdır. İran giyim kültürünün önemli verilerini elde ettiğimiz alanda ilk başlık tiplerini, alanda sağlam kalan anıtlardan öğrenmekteyiz⁸.

¹ Metin Sözen- Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitapevi, 2010).

² Ahmet Çaycı, *Selçuklularda Egemenlik Sembolleri* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2008).s.117.

³ Kenan Akyüz Firdevsi çevirenler: Necati Lugal, *Şehname* (İstanbul: MEB Yayınevi, 1995).s.21-364.

⁴ Çeviren George Rawlinson, *The Histories of Herodotus* (Moscow: Roman Roads Media, 2013).

⁵ Seyed Masoud Seyed Bankdar, “Safevi Dönemi Siyasi Gelişmelerinde Tac Qazlbash’ın Konumu ve Performansının İncelenmesi,” *Shia Studies Quarterly Journal* 14/56 (2015), 195–218.

⁶ Gene. R.Garthwate, *İran Tarihi (Pers İmparatorluğundan Günümüze)* (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2011).s.38.

⁷ Javad Heyat, “Fars,” *Türk İy Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, 1995.

⁸ Bu alanda görsel veriler 27.06.2022 tarihinde İran’a yapmış olduğumuz alan araştırmasında kaydedilmiştir.

Fotoğraf 1: Nakş-ı Rüste

Fotoğraf 2: Taht-ı Cemşit

Perslere ait başlık tiplerini görebildiğimiz Persapolis (Nakş-ı Rüstem-Taht-ı Cemşit) alanında duvar freskinden detaylarında görüldüğü gibi (Fotoğraf 1-2) ulusların belirleyici özelliklerini başlık analizleri ile yapmak mümkündür.

Fotoğraf. 3: Sasani kralı I.Ardeşir'in taç alması

Fotoğraf 4: Sasani hükümdarı Rüstemin tac giymesi

Persapolis, Nakş-ı Rüstem duvar anıtlarında hükümdarların tac giyme törenlerini anlatan rölyeplerde görüldüğü üzere, iktidarın meşrutiyetini gösteren önemli unsurların başında tac gelmektedir.

Fotoğraf 5: Süleyman'ın Timur ile Şeyh Safi arasındaki portresi.⁹

Kaempfer,¹⁰ İran hükümdarının rolünü, sorumluluklarını, karakterini ve ik-

⁹ Worcester Katedrali kütüphanesi ve arşiv kataloğu
<https://worstercathedrallibrary.wordpress.com/2020/01/18/delights-of-the-exotic-engelbert-kaempfer-travels-to-persia/erişim tarihi:12.06.2022>

tidarın sağladığı ya da sağlamayı vaat ettiği tüm parametreleri Worcester Katedrali kütüphanesi ve arşiv kataloğunda bulunan kaynaktaki betimlemelerinde ifade etmiştir. Taht ve kılıç gibi tacın monarşinin özel sembollerinden biri olduğu görülmektedir.

1. Kızılbaş Tac'ının Gelişimi

Safevi tarihi, hanedanının dini liderliği ile başlar. İsna Aşeriye ve daha radikal heterodoksiye yönelim kültürel ve siyasi yorumlamalarla açıklanabilir. Safevi devletinde Şiilik, Şah İsmail ile birlikte devletin resmi dini kabul edilmiş ve İran politik bir varlık olarak yeniden tesis edilmiştir¹¹. Şah İsmail'in 1501'de Tebriz'de Nasıriye camisinde adına okutulan hutbe ile bu coğrafyada yeni bir Şah ve yeni bir mezhebin ilanı olmuştur¹². Safevi devletinin resmi dini olarak on ikiciler ya da İsna'aşer'iyye Şiiliği duyurması Şah'ın asıl emeliydi ve tarafından alınan en önemli kararların başındaydı¹³.

Safevi liderleri güçlerinin temelini üç ayrı kaynaktan alıyorlardı. Birincisi; Fer (kudret) sahibi Pers krallarına atfedilen göksel imtiyazdan, ikincisi; on iki imam veya Mehdi'nin yeryüzündeki temsilcileri olma iddialarından ve üçüncü olarak Şahlarından alıyorlardı¹⁴. Bu dini alt yapı üzerine kurulan siyasi birlik devletin ve toplumun tüm unsurlarına teşekkül ettiğini günümüze ulaşan başlık tiplerinde açıkça görmekteyiz.

Safevi sülalesinden Erdebil'e gelen ilk kişi Firuzşah Zerrinkülahtı. Bu önemli zahidin torunu Muhammed Hafız yedi yaşında kaybolup yedi yıl sonra gizemli bir şekilde, üzerinde hünnap kırmızısı bir cüppe ve o dönemde giyilen başlığın üstüne sarılmış beyaz sarıkla ortaya çıkmıştır. Bu anlatı, ima yoluyla doğaüstü olayları ve dini açıdan önemli bir rakamın tekerrürünü vurgular¹⁵. Bu durum Safevilerin toplumsal ve dini açıdan önem verdikleri değerleri ortaya koyar. Gizemli ve ulvi anlatıların giysi unsurları ile desteklenmesi, toplumun, inanış biçimini ve görsel kültüre verdiği değeri göstermektedir.

Safevi halkının bağlı olduğu Sufiler kanalıyla İmadüddin Nesmî'nin , "köhne fakirlik elbisesi ve yoksulluk tacıyla, şahane kaftan ve başlıktan azadeyiz"¹⁶ ifadesi ile Safevi dönemi dini alt yapısı içinde başlıkların bir ifade biçimi olduğu vurgulanmaktadır.

→

¹⁰ Engelbert Kaempfer; 1681 tarihinde Kral XI. Karl'ın talimatıyla İran'a gönderilmek üzere oluşturulan heyette yer alan araştırmacı.

¹¹ Gene. R.Garthwate, *İran Tarihi (Pers İmparatorluğundan Günümüze)* .s.147.

¹² Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Tarihi Tarih-i Kızılbaşan* (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019).s.13.

¹³ Abdi Beğ Şirâzî, *Safeviler Tekmiletü'l Ahbâr(Başlangıçtan 1571'e Kadar Safevilerin Tarihi)* (İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019).

¹⁴ Roger Savory, *İran under the Safavids* (Tahran: Cambridge University Press, 1980).sf.27.

¹⁵ Roger Savory, *İran under the Safavids*.sf.4

¹⁶ Ataullah Hasanî, "Bir Kavramın Tarihselliği: Ortaya Çıkışından Safeviler Dönemine Kadar Terk Tacı", içinde Safeviler ve Şah İsmail, ed. Namiq Musali, Ahmet Taşğın, Ali Yaman (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014)s.102.

Şeyh Haydar'ın İmam Ali'nin emriyle Kızılbaş tacını oluşturduğu iddiası bir rüya ile vuku bulmuştur. Şeyh Rüyasında; alemin saf nurunu gördüğünü ve “ey oğul senin çekirdekten çıkma vaktin geldi” sözü mukabil elindeki aldan bir taç yapmasını istendiğini belirtmiştir¹⁷. Şeyh Haydar bu yolla tacı İmam Ali'ye ve Şia'ya tayin ederek kutsal bir imge tasvir etmiştir.

Safevi tarih kaynakları, taç kullanma fikrinin Şeyh Haydar'dan daha evvel oluştuğunu bunun Şeyh Safi'nin rüyasında başına taç taktığını kanıtlamaya çalışmışlar ancak başarılı olamamışlardır¹⁸. Şah Daî-i Şirazi Tacname adlı eserinin farklı bölümlerinde Safevi başlıkları için; on iki terki, kelime-i şehadeteyni, kelime-i zikri, isnaaşeriyatı, on iki hicabın, on iki burcun, on iki ayın, günün ve gecenin, on iki saat diliminin ve on iki imamı ithafen kullanmıştır. Fakat Sultan Haydar veya Şah İsmail on iki İmam'ın göstergesi olarak seçtikleri tacı bir bidat meselesi olarak değil atalarının ananelerinin ve güç göstergelerinin tersi yönde bir simge olarak kullanmışlardır¹⁹.

“Kızılbaş” olarak adlandırılan Safevîye tarikatı mensuplarının merkezi Erdebil'dir²⁰ ve kırmızı Türkmen borkünü Safevi devletine bağlılığın simgesi olarak ilan etmişlerdir²¹. Safevi müverrihlerine göre; Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye'deki Safevi davasına gönül vermiş olan Erdebil şeyhlerine söylenen “Kızılbaş” lafzı Safevilerin Türkmen olmayan destekçilerine de verilerek genişletilmiş²² adeta şeref nişanesi olmuştur.

Safevi mezhebinin sembolü olan Kızılbaş tacını, Safevi hükümetine itaat edenler bir itaat ve sadakat işareti olarak takmışlardır. Bu süreç Safevi döneminin sonuna kadar devam etmiş ve bu hükümetin düşmesinden sonra bile, Safevi ardından hak iddia edenler hala Kızılbaş tacını kullanmışlardır²³. Ak-Koyunlu hükümdarlığı, Tac-ı Kızılbaş'ın siyasi amaçlarının farkında olmuş ve Uzun Hasan bu tacı desteklemiştir. Ancak oğlu Sultan Yakup ile bu fikir üzerinde anlaşmazlığa düşmüş nihayetinde Uzun Hasan'ın 1478'de Tebriz'de ölümü ile tacın kullanımı yasaklanmıştır²⁴.

2. Tac Haydarinin Şekli ve Yapısı

Safevi tacının bilinen ilk tasarımı, Şah Haydar'a aittir. Şah, 1488'de Şirvan'a

¹⁷ Yadullah Shukri, “Safevi Düşünceleri,” Farhang İran Vakfı Yayınları.s.30.

¹⁸ Hossein Eshraghi, “Şeyh Safi'den Şah Safi'ye Saltanatın Tarihi,” Tahrab Bilisel Yayınları.s.42-43.

¹⁹ Ataullah Hasani, “Bir Kavramın Tarihselliği: Ortaya Çıkışından Safevîler Dönemine Kadar Terk Tacı.”s.102.

²⁰ Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Tarihi Tarih-i Kızılbaşan*.s.9.

²¹ Behset Karaca, “Safevi Devletinin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri,” *Türkler Ansiklopedisi*, 2002.s.760

²² Roger Savory, *İran under the Safavids*.sf.20./Gene. R.Garthwate, *İran Tarihi (Pers İmparatorluğundan Günümüze)*. Sf.148

²³ Seyed Masoud Seyed Bankdar, “Safevi Dönemi Siyasi Gelişmelerinde Tac Qazlbash'ın Konumu ve Performansının İncelenmesi.”s.195.

²⁴ Hossein Eshraghi, “Şeyh Safi'den Şah Safi'ye Saltanatın Tarihi.”s.13.

yönelik seferinden evvel rüyasında İmam Ali'yi görmesiyle, her biri bir Şii imamını temsil eden on iki uçlu kızıl başlığı tasarlamıştır²⁵. Safevi tarikatı kurucusu Erdebil'li Şeyh Safiüddin, müritlerine ve misafirlerine sıklıkla eflatun, yeşil ve beyaz renklerde desenli veya tek renk sarık hediye eder, müritleri takke, mücevveze ve destar takarlar bu yolla tarikatlarını temsil ederlerdi²⁶.

Safevi başlıklara, "Tac-ı Haydari"²⁷ "Tâc-ı şâhi" (kızılbaş külâhı)²⁸, "Hüseynî tac"²⁹, "Taj Wahaj", "Ateşli Taj" ve "Taj Saadat"³⁰ gibi isimlerle kullanılan, genellikle kırmızı renkli karakteristik Safevi başlığıdır.

Şah Tahmasb döneminde büyükelçilik görevi olan Michel Membre'nin gözlemlerine göre tacın ilk hali sadece kırmızıydı, boyu ise iki buçuk inç idi³¹. Şah İsmail döneminde tacın şekli sade olmakla birlikte zaman zaman rengi değişmiş ve yaygınlığı artmıştır³².

Fotoğraf. 6: Şah İsmail'in ağaç baskı portresi- British Museum ³³

Şah Tahmasb döneminde Tac-ı Kızılbaş sadeliğini ve manevi yönlerini yitirmiştir. Tac, tasmalar, mücevherler, tüyler ve rengarenk kumaşlarla süslenmiştir. Tasavvufun ve kamili mürşidin bir alameti olmak yerine hakimiyet ve üstünlük

²⁵ Roger Savory, *Iran under the Safavids*.s.147.

²⁶ Ataullah Hasanî, "Bir Kavramın Tarihselliği: Ortaya Çıkışından Safevîler Dönemine Kadar Terk Tacı."s.109.

²⁷ Filiz Çağman - Zeren Tanındı, "Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri " İstanbul, 1979.s.42.

²⁸ Abdi Beğ Şirâzî, *Safevîler Tekmiletü'l Ahbâr (Başlangıçtan 1571'e Kadar Safevîlerin Tarihi)*.s.18.

²⁹ Ataullah Hasanî, "Bir Kavramın Tarihselliği: Ortaya Çıkışından Safevîler Dönemine Kadar Terk Tacı", içinde Safevîler ve Şah İsmail, ed. Namiq Musali, Ahmet Taşgün, Ali Yaman (İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014), 108.

³⁰ Mohammad Karim Yusuf Jamali, *History of Iran's Developments in the Safavi Era* (İsfahan: Azad Üniversitesi Najafabad Brance, 2015).s.255.

³¹ İki buçuk inç, 6.35cm tekabül ettiğine göre burada tacın cop kısmının uzunluğu hesaplanmıştır.

³² Mambereh Michele (çeviren:Susan Tahmasabi), "Relazione Di Persia," İsfahan Behta Resarch.s.24.

³³ Roger Savory, *Iran under the Safavids*..30.

işareti olarak kullanılmıştır³⁴.

Fotoğraf. 7: TSMK H.216\93a - Şah Tahmasb albümünden başlık detayı

Tac kumaşının malzemesi ve tacın süslemeleri kullanan kişilere göre farklılık göstermiştir. Soylular "Taj Tomar" adı verilen Zari kumaştan, ketenden yapılan ve takılar ile süslü bir taç türü kullanmışlardır. Sufilerin ve Yesavuların kullandığı başlıklar ise daha sadedir³⁵. Şah Sultan Hüseyin döneminde, dastarın yanı sıra taç bir mendille süslenmiştir³⁶. Genel manada taç denen bu başlıkların ayırt edici özellikleri süsleme öğeleri ve mücevherlerdir.

Fotoğraf.8: Saray Yasavulu, Kızılbaş Memur³⁷

Aynı zamanda taçlarda, değerli süsleme malzemelerinin kullanımı hanedan üyelerinin tekelinde olmayıp Saray soyluları da bir nişane olarak kullanmışlardır³⁸. Topkapı Sarayı Müze Kütüphane arşivinde bulunan, Safevi döneminin önemli eserlerinden Şah Tahmasb albümünde H.2161 v3b bulunan minyatürlü sayfada Safevi

³⁴ Philosfi Nasrullah, "The Life of Shah Abbas I," Tahran Üniversitesi Yayınları.

³⁵ Engelbert Kaempfer, *İran Seyahat Günlüğü* (Tahran: Kharazmi Üniversty, 1944).s.56.

³⁶ Mousavi Fenderski ve Mirabutaleb, *Tohfa Al-Alam* (Tahran: Tahran Müze Kütüphanesi ve İslam Konseyi, 2018).s.91.

³⁷ Roger Savory, *İran under the Safavids*.s.21

³⁸ John Charden, *Seyahat Kitabı*, çev. Mohammad Abbasi (Tahran: Amirkabir, 1918).s.230.

şehzadesi ve soyluların başlık tiplerinin benzer olması bu savı desteklemektedir. Bu durum, Tac-ı Haydari kullanımının Safevi hanedanlığına mensup kişilerin bağlılığının ifade şeklidir. Yine aynı albümde 171 b sayfasında tacın bağlanma şekli detaylı şekilde gösterilmiştir.

Fotoğraf 9: TSMK H.2161\3b

Safevi kaynakları, Tacın on iki imamın sembolü olduğunu ve Şiiliğin bir alameti olduğunu iddia etmişlerdir³⁹. Bu bağlamda on iki imama ithafen sarık on iki büküm halinde bağlanmıştır.

³⁹ Hossein Eshraghi, "Şeyh Safi'den Şah Safi'ye Saltanatın Tarihi." s.26.

Fotoğraf 10: TSMK H.2161 /y.171b

3. Safevi Dönemi Tac-ı Haydari'nin Kullanımı

Safevi hanedanının tüm Kızılbaşları ve mutasavvıfları resmî törenlerde bu tacı takmak zorundaydılar. Bu tac mürşidi kamilin emriyle istenen kişiye verilir ve tac giyme töreni yapılırdı⁴⁰. Şah İsmail döneminde çok yaygın kullanılan Kızılbaş tacı Şah Tahmasb döneminde devlet tekeline girmiştir. Şah Abbas döneminde ise Şah başlığı resmi günlerde ve üst düzey misafirleri veya yabancı büyükelçileri ağır-larken kullanmış, bunun dışında türban sarılı olmadan basit bir tac takmıştır⁴¹. Aşağıda (fotoğraf 11-12-13) görsellerine yer verilen önemli Safevi hükümdarları-nın başlık tipleri görülmektedir.

Fotoğraf 11: Şah İsmail I⁴² Fotoğraf 12: Şah Tahmasb (TSMK H.2161\52b Fotoğ-

⁴⁰ Engelbert Kaempfer, *İran Seyahat Günlüğü*.s.268-269.

⁴¹ Filosfi Nasrullah, "The Life of Shah Abbas I."s.17.

⁴² <https://islamansiklopedisi.org.tr/sah-ismailerisimtarihi>:15.06.2023

raf13: Şah Abbas ⁴³

Şah İsmail ile aralarında uzun süre anlaşmazlık olan Özbek hanı Şeybani Han'ın, Şah İsmail'in taktığı kızıl taca karşılık yeşil sarık takması ve bu yüzden "Yeşilbaş" lakabı ⁴⁴alması, maddi kültüre sirayet eden sembollerin dilini belirlemiştir.

Safevi dış ilişkilerinde tacın rolü ön plana çıkmaktadır. Siyasi mülteciler ve yabancı büyükelçiler tacı takarak Safevi hükümetine olan dostluklarını ve bağlılıklarını ifade etmişlerdir.

Şeybani Han'ın Merv savaşında öldürüldüğünü duyan Babür Şahın amcası oğlu Üveys Mirza, Babür'e giderek Şah İsmail'i tebrik için Şah'a gidilmesi gerektiğini söylemiş ve bizzat kendi Kabil'den yola çıkarak Merv'e gitmiş ve Şahın huzurunda düzenlenen mecliste Kızılbaş tacını takmıştır. Üveys Mirza bundan Babür'e bahsetmiş ve o da "Devlet tacını neden başıma takmayayım ki emir padişahındır" diyerek kabul etmişti.⁴⁵ Fotoğraf 14-15-16-17 de İsfahan'da bulunan Çehel Sutun Sarayı duvar resimlerinde Safevi dönemini etkileyen olay ve uluslararası temaslarda takılan başlık tipleri görülmektedir.

Fotoğraf 14: Taherabad harbinde I. Şah İsmail'in Özbek Hanı'nı yenmesi tasviri. Çehel Sutun sarayı-İsfahan

⁴³ <https://islamansiklopedisi.org.tr/abbas-i-erisimtarihi:15.06.2023>

⁴⁴ Faruk Sümer, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021).s.31.

⁴⁵ Asgar Muntezir Sahib, Anonim (Neşreden, *Alem-Ara-yı Şah İsmail* (Tahran, 1971).s.388.

Fotoğraf 15: Şah Tahmasb ve Babur Şah-ı Humayun görüşmesi- Çehel Sutun sarayı-İsfahan

Fotoğraf 16: I.Şah Abbas'ın huzurunda Türkistan şahı Veli Muhammed Han. Çehel Sutun sarayı-İsfahan

Fotoğraf 17: II. Şah Abbas Tatar hükümdarı Nadir Muhammed Han'a verdiği ziyafet ve eğlence töreni. Çehel Sutun sarayı-İsfahan

Safevi tarikatının siyasallaşmasının önemli sonuçlarından biri olarak kabul edilen Kızılbaş tacı, yüzyılın değişmesi, iktidar ve ekonomik çalkantılar sebebiyle

sembollerin ifade dillerinde değişikliğe neden olmuştur. Şah Abbas dönemi ile başlık tiplerinde belirgin bir değişim görülmektedir. Fotoğraf 17-18-19 da görüldüğü gibi, tacın şekil ve yapısında oluşan değişimler süsleme öğeleri için söz konusu olmamıştır.

Fotoğraf 17: Şah Abbas ⁴⁶ Fotoğraf 19: II. Tahmasb⁴⁷ Fotoğraf 18: Şeyh Safi (1629-42)⁴⁸

Sonuç

Sonuç olarak; Kızılbaş tacının en önemli işlevi dini kimliğin ve siyasi gücün simgesi olmasıdır. Safevi tarikatının siyasallaşma sürecinde bir dönüm noktası ayrıca en yüksek sınıf şerefesi olarak algılanmıştır. Dini bir sembolün saltanat tacına dönüşme metaforu olan Safevi tacı ile ilgili araştırmamızda elde ettiğimiz çıktılar şu şekildedir:

Safeviler, hükümdarlığın merkezine evrensel bir otoriteyi koymuşlar ve tüm kimliklerini bunun üzerinde inşa etmeye başlamışlardı. Bu hanedanlığın kültür tarihini okuduğumuzda bizlere verdiği mesajlar estetik temelli olmaktadır.

İran sanatına, konu bakımından rehberlik eden edebi eserlerde güçlü bir figür olarak karşılaştığımız tac, ikonografik olarak anlam yüklü bir nesnedir.

Hükümdarların toplumla ideolojik ilişkisi ve vermek istediği tüm mesajları, atalarına dayandırdıkları bir simge ile ifade etmişlerdir. Bu simge; Tac-ı Haydari, otoriteye bağlılığın bir nişanesi hükmündedir.

Dini alt yapı üzerine kurulan siyasi birliğin, devletin ve toplumun tüm unsurlarına teşekkül ettiği, günümüze ulaşan başlık tiplerinde açıkça görülmektedir. Gizemli ve ulvi anlatıların giysi unsurları ile desteklenmesi, toplumun, inanış biçimini ve görsel kültüre verdiği değeri göstermektedir.

⁴⁶ <https://www.asriran.com/fa/news/erişimtarihi:12.06.2022>

⁴⁷ <https://www.christies.com/lot/lot-5556141/?intObjectID=5556141> erişimtarihi:12.06.2022

⁴⁸ <https://www.bonhams.com/auction/22524/lot/306/shah-safi-i-of-persia-reg-1629-42-on-horseback-carrying-a-mace-north-india-18th19th-century/> erişimtarihi:12.06.2022

Meşrutiyetini ispat edip tahta oturmanın en önemli argümanı olan tac; Sultanın ve aristokrasinin kullanımındadır. Ayrıca sınıfsal farklılıkların belirgin işareti yine başlıklar üzerinden okunmaktadır. Tac-ı Haydari gibi özel bir başlık kullanımı çoğu medeniyetlerde sadece hükümdara ait bir simge iken Safevilerde ise saray mensubu birçok kişi tarafından kullanılmıştır.

Kızılbaş tacı Safevi tarikatının siyasallaşmasının önemli sonuçlarından biridir. Siyasi güç elde etme ve teşkilatlanma yolunda taraftarlarının çoğunluğunun Sunnilerden oluştuğu bir toplulukta, Şiilere birleşme ve ittifak etme fırsatı doğmuştur. Kızılbaş kimliğinin sembollerinden biri olan tac aynı zamanda hükümdarın hegemonyasının görsel argümanıdır.

Safevi devri Tebriz saray üslubunu yansıtan önemli yazma eserlerden⁴⁹ yola çıkarak, Tac-ı Haydari kullanımının diğer sanat okullarını ayırt etmek için kullanıldığı görülmüştür. On altıncı yüzyıl tasvirlerinin incelenmesi sonucunda, Kızılbaş tacı, Tac-ı Haydari'nin kullanımının bir yüzyıl ile sınırlı olduğu sonucunu ortaya çıkmıştır.

Author Contributions / Yazarların Katkısı: In the each of the conceptualization, methodology, software, investigation, writing review, editing and discussion processes, author-1 contribution rate is 51% and author-2 contribution rate is 49%. / Kavramsallaştırma, metodoloji, yazılım, araştırma, metin taslağının hazırlanması, metnin yazılması ve tartışma süreçlerinin her birinde, yazar-1 katkı oranı %51, yazar-2 katkı oranı %49'dur.

Funding / Finansman: This research received no external funding. / Bu araştırma herhangi bir dış fon almamıştır.

Conflicts of Interest / Çıkar Çatışması: The author declare no conflict of interest. / Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

⁴⁹ Bakınız: "The Shahnamed of Shah Tahmasb," MATN Institute, The Iranian Academy of Arts.

Kaynakça

- Abdi Beğ Şirâzî. *Safeviler Tekmiletü'l Ahbâr(Başlangıçtan 1571'e Kadar Safevilerin Tarihi)*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat, 2019.
- Ahmet Çaycı. *Selçuklularda Eğemenlik Sembolleri*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2008.
- Anonim (Neşreden, Asgar Muntezir Sahib). *Alem--Ara-Yı Şah İsmail*. Tahran, 1971.
- Ataullah Hasanî. "Bir Kavramın Tarihselliği: Ortaya Çıkışından Safeviler Dönemine Kadar Terk Tacı." *Safeviler ve Şah İsmail*. ed. Namiq Musali Ahmet Taşgın, Ali Yaman. 97-115. İstanbul: Önsöz Yayıncılık, 2014.
- Behset Karaca. "Safevi Devletinin Ortaya Çıkışı ve II. Bayezid Dönemi Osmanlı-Safevi İlişkileri." *Türkler Ansiklopedisi*, 2002.
- Çeviren George Rawlinson. *The Histories of Herodotus*. Moscow: Roman Roads Media, 2013.
- Engelbert Kaempfer. *İran Seyahat Günlüğü*. Tahran: Kharazmi Üniversty, 1944.
- Faruk Sümer. *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2021.
- Filiz Çağman - Zeren Tanındı. *Topkapı Sarayı Müzesi İslam Minyatürleri*. İstanbul, 1979.
- Firdevsi çevirenler: Necati Lugal, Kenan Akyüz. *Şehname*. İstanbul: MEB Yayınevi, 1995.
- Gene. R.Garthwate. *İran Tarihi(Pers İmparatorluğundan Günümüze)*. İstanbul: İnkılap Yayınevi, 2011.
- Hossein Eshraghi. "Şeyh Safi'den Şah Safi'ye Saltanatın Tarihi." Tahran: Tahrab Bilisel Yayınları, 1945. Tahrab Bilisel Yayınları.
- Javad Heyat. "Fars." *Türk İye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 174-176, 1995.
- John Charden. *Seyahat Kitabı*. ed. Çeviren Mohammad Abbasi. Tahran: Amirkabir, C:4., 1918.
- Mambereh Michele (çeviren:Susan Tahmasabi). "Relazione Di Persia." İsfahan: Isfahan Behta Resarch, 1973. Isfahan Behta Resarch.
- Metin Sözen- Uğur Tanyeli. *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 2010.
- Mousavi Fenderski ve Mirabutaleb. *Tohfa Al-Alam*. Tahran: Tahran Müze Kütüphanesi ve İslam Konseyi, 2018.
- Philosfi Nasrullah. "The Life of Shah Abbas I." Tahran: Tahran Üniversitesi Yayınları, 1925. Tahran Üniversitesi Yayınları.
- Roger Savory. *İran under the Safavids*. Tahran: Cambridge University Press, 1980.
- Seyd Masoud Seyd Bankdar. "Safevi Dönemi Siyasi Gelişmelerinde Tac Qazlbash'ın Konumu ve Performansının İncelenmesi." *Shia Studies Quarterly Journal* 14/56 (2015), 195-218.
- Tufan Gündüz. *Kızılbaşlar Tarihi Tarih-i Kızılbaşan*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2019.
- Yadullah Shukri. "Safevi Düşünceleri." Tahran: Farhang İran Vakfı Yayınları, 1931. Farhang İran Vakfı Yayınları.
- Yusuf Jamali, Mohammad Karim. *History of Iran's Developments in the Safevi Era*. İsfahan: Azad Üniversitesi Najafabad Brance, 2015.
- "The Shahnamed of Shah Tahmasb." Tahran: MATN Institute, The Iranian Academy of Arts, 2013. MATN Institute, The Iranian Academy of Arts.
- Worcester Katedrali kütüphanesi ve arşiv kataloğu
<https://worcestercathedrallibrary.wordpress.com/2020/01/18/delights-of-the-exotic-engelbert-kaempfer-travels-to-persia/> erişim tarihi:12.06.2022
<https://islamansiklopedisi.org.tr/sah-ismailerisimtarihi:15.06.2023>
<https://islamansiklopedisi.org.tr/abbas-i-erisimtarihi:15.06.2023>
<https://www.asiriran.com/fa/news/erisimtarihi:12.06.2022>
<https://www.christies.com/lot/lot-5556141/?intObjectID=5556141-erisimtarihi:12.06.2022>
<https://www.bonhams.com/auction/22524/lot/306/shah-safi-i-of-persia-reg-1629-42-on-horseback-carrying-a-mace-north-india-18th19th-century/> erişim tarihi:12.06.2022.